

46. Тичина П. Лист до М.Фомуляєвої. Тичина П. Зібрання творів: У 12 т. – К.: Наукова думка, 1990. – Т. 12. – Ч. 1. – С. 488.
47. Українська революція: Хрестоматія. – Вінниця: Фоліант, 2004. – 176 с.
48. Федченко Б. Знівечений талант // Вільна Україна, 1961. – Ч. 30. – С. 58–60.
49. Чапленко В. Пропащі сили. – Канада: Вінніпег, 1960. – 141 с.
50. Юринець В. Павло Тичина. Спроба критичної аналізи. – Х.: Книгоспілка, 1928. – 115 с.
51. Яровий О. Офіційний Тичина як ідеологема радянської епохи // Слово і час. – 1994. – С. 35–41.
52. Яровий О. Поет на перехресті поглядів: критика різних років про П.Тичину // Українська мова та література. – 1997. – №18. – С. 1–3.

Т.П.Демченко

"Європа" чи "Просвіта": чи суперечить просвітянська ідея європейському вибору України?

Звинувачення Миколи Хвильового проти нелюбої йому "Просвіти", розлого, з неприхованою ворожістю та властивим письменнику сарказмом викладені у його знаменитих памфлетах др. пол. 20-х рр. минулого століття [1], можна звести до наступних викривальних позицій:

"Просвіта" – "шароварно-гопачна", провінційна інституція; вона архаїчна;

стримує розвиток справжніх талантів і продукує графоманів через масовизм;

за своєю суттю вона дрібнобуржуазна, селянська, найчастіше прикладається епітет "куркульська";

над нею тяжє печать дореволюційності, міщанськості;

своєю діяльністю вона здійснює "мавпування" російської культури.

Загалом вердикт памфлетиста щодо цього феномену української культури однозначно негативний: він стоїть на шляху до омріяної "психологічної Європи", а відтак ворожий українському пролетарському мистецтву.

Метою даної розвідки є з'ясування питання – наскільки ці обвинувачення відповідали дійсності, чи можна трактувати просвітянський рух як щось повністю неприйнятне, чуже європейським засадам.

Як відомо, коли Микола Хвильовий оприлюднив "свої ідеї про шлях розвитку літератури й сформулював культурну платформу національного

комунізму в Україні", це спричинило насамперед у письменницькому середовищі "ефект появи Лютера" [2, с. 371]. Загалом його ідейний спадок уже проаналізовано, тому за браком місця не будемо зупинятися на ньому.

Водночас треба зауважити, що "Просвіта" не була головною мішенню публіцистики М.Хвильового, якого М.Слабошпицький небезпідставно охарактеризував як темпераментного літературного вождя-авторитариста [3]. Письменник вів, за влучним висловом вищезгаданого автора, "особисті війни" з лідерами інших літературних течій – С.Пилипенком, М.Семенком. Але чи випадково опинилася "Просвіта" на лінії вогню письменницьких баталій?

Відразу зауважимо, що деякі з інвектив Хвильового свідчать про те, що він не дуже-то заглиблювався у сутність товариства, а поняття трактував як символ ненависного назадництва і напливу до літератури бездарностей і сірости.

Достатньо лише прочитати положення статуту "Просвіти", щоб зрозуміти, що її цілі настільки далеко відстояли від проблеми формування кадрів митців, що жодної відповідальності за стан справ у цій делікатній сфері вона не могла нести, бо ж ніколи ними не переймалася. У контексті палкої дискусії М.Хвильового з С.Пилипенком та іншими речниками "Плуга" завдання "Просвіт" можна було б визначити як формування кадрів читачів, людей, здатних більш-менш адекватно сприймати твори художньої літератури. І дійсно, просвітянська мета, візьмемо для прикладу статут чернігівських просвітян, визначалася просто: "Допомога культурно-просвітньому розвитку українського народу в Чернігові і в Чернігівській губернії". Засоби її реалізації передбачали: заснування шкіл, бібліотек, читалень, книгарень, кіосків; видання українською мовою книжок для народу; читання рефератів, облаштування публічних лекцій і бесід; організацію літературно-музичних вечорів, концертів, вистав; заснування музеїв етнографічного та історичного характеру, зібрання фольклору; поширення освіти серед дорослого населення, відкриття вечірніх занять, курсів, недільних шкіл; створення закладів для національного виховання дітей шкільного і молодшого віку; поширення у народі українських книжок, преси; проведення конкурсів, нагородження преміями за кращі твори мистецтва, стипендіями для навчання [4]. Напрямки роботи чернігівців повністю уклалися в річище загальнопросвітянського руху, принципи якого було закладено у статуті львівської "Просвіти", заснованої у 1868 р. Її програмовий документ став матрицею для статутів усіх товариств Наддніпрянської України [5].

Отже, ідея прийшла із Заходу, де мала значне поширення серед недержавних народів Центрально-Східної Європи. У Чехії, наприклад, ще у 50–60-х рр. XIX ст. у рамках реалізації політичної програми Ф.Палацького діяли "національні культурно-просвітницькі товариства, організації та об'єднання" [6, с. 321]. У польському місті Познань у 70-х рр. XIX ст було засновано "Товариство Народної Освіти", яке згодом одержало назву "Товариство Народних Читалень" [6, с. 315]. Аналогічну діяльність розгортала й інтелігенція прибалтійських народів, котрі входили до складу Російської імперії. Показовими є цілі щомісячної литовської газети "Варпас" ("Дзвін"), заснованої у 1889 р.: "Метою видавців газети було сприяти просвіті народу, допомагати студентській молоді, відроджувати національні почуття, поширюючи відомості про минуле Литви й роз'яснюючи її теперішнє становище..." [6, с. 304]. Натомість жодної інформації про існування подібних рухів у середовищі великоросів не існує, що й не дивно, оскільки вони не зазнавали національного гніту, а держава дбала про розвиток освіти.

Звинувачення у формальному підкресленні зовнішніх ознак українськості більш доречно було б виставити радянському керівництву, відомо, що в СРСР, проголошуючи "розквіт національної культури", толерували хіба що фольклорні ансамблі. Закидати міщанство першому голові Чернігівської "Просвіти" М.Коцюбинському, очільнику Київського товариства Б.Грінченку, Олені Пчілці та її донькам, подружжям Стешенків, Дорошенків, Русових – принаймні нетактовно. Але все лихо у тому, що більшовики усі надбання дореволюційної культури разом з її творцями і носіями оголосили зайвим і навіть шкідливим "баластом" для "передової" пролетарської культури. І М.Хвильовий, був, на жаль, не оригінальним у своїх нападках на просвітянство.

Навряд чи справедливо було б трактувати "Просвіти" й застарілими. У Наддніпрянській Україні вони виникають упродовж 1905–1907 рр., відроджуються в умовах Української революції 1917–1921 рр., зазнають за радянських часів переслідувань і зрештою припиняють своє існування. Цікава інформація зібрана й проаналізована щодо радянізації Ніжинської "Просвіти", яка розпочалася у 1921 р. Важко не погодитися з автором публікації, що "суто формальний партійно-дозволений характер роботи "Просвіт" призвів до їх поступової ліквідації в кінці 1923 р." [7]. При цьому зовсім не йдеться про те, чи виконав рух свою історичну місію – річ у тім, що саме існування "Просвіт" дратувало представників радянської влади. Серед них був і Хвильовий.

У історичному сенсі найбільшу цікавість викликає рефрен, котрий постійно зустрічається памфлетах лідера ВАПЛІТЕ: "Просвіта" – куркульська. На думку Дж.Мейса, це був засіб у боротьбі з "масовизмом" С.Пилипенка. Полеміст "по-більшовицькому" "шукав ворожу класову базу для свого опонента і знайшов її в куркулі, який нібито загрожував селянізацією української культурі..." [2, с. 372–373]. Варто нагадати, що напередодні і в ході колективізації подібне означення носило характер вкрай небезпечного політичного звинувачення. Постає питання: чому М.Хвильовий так не любив куркулів? Знову ж таки відповідь на нього треба шукати не в особистому життєвому досвіді письменника (хоча повністю виключати його теж не варто), а в загальних настановах і витоках партії, ідеали якої він поділяв. З'ясовуючи позицію К.Маркса й Ф.Енгельса, Р.Шпорлюк відзначив: "Їхня неприхована зневага до "села" як уособлення варварства (здаємо про "ідіотизм сільського життя") неухильно призводила до відповідного ворожого ставлення до будь-якого руху, котрий був би прихильним до селянського життя, культури й мови (...), – саме це було характерним для націоналізму" [8]. Цілком можна припустити, що М.Хвильовий з підозрою ставився не стільки до "куркулів", скільки до селянської маси в цілому, але маскував свої побоювання щодо небезпеки розчинення пролетарської культури у сільському морі з модними тоді політично-актуальними виступами проти куркулів.

Цікаво відзначити, що цю пересторогу і навіть ворожнечу поділяв і Є.Маланюк. Навіть у 40-х рр. ХХ ст. він фіксував у нотатниках: "Куркуль – а це є символ мого суспільства – "все" в скринях і комірках. Він навіть "почаствує", (бо це імпонує його амбіції), але ніколи не допоможе інтелектуалісту..." [9, с. 78] або взяти назву теми: "Сліпе павуче серце куркуля [9, с. 101]. У цьому випадку ми бачимо сліди особистої образи і моральне несприйняття скупості й громадської байдужості. Проте у тоталітарному суспільстві полісемія стає вкрай небезпечною річчю: щоб не мав на увазі автор публічної заяви, її будуть трактувати в дусі "генеральної лінії"...

Є.Маланюк щиро поважав М.Хвильового, він навіть визначив головну причину його трагедії, записавши у 1954 р.: "Хто в больш[евизмі] не відчув його анти[європейського] вістря, той нічого ніколи в нім не зрозумів" [9, с. 151], але куркулів не любив...

Повертаючись до "Просвіт" відзначимо, що вони не були ані "куркульськими", ані навіть селянськими. За умов курсу на коренізацію ці інтелігентські товариства могли відіграти вирішальну роль в українізації зросійщеного міщансько-робітничого населення міст. Але саме туди їх і не

пустила радянська влада, спочатку силою загнавши в сільське гетто, а потім ліквідувавши повністю. Більше того, більшовицькі пропагандисти зробили все, щоб дискредитувати просвітян укупі з усім дореволюційним життям. Так, у чернігівському офіціозі – газеті "Більшовик" – 7 листопада 1933 р. вмістили велику статтю, де оспівування досягнень радянського побуту контрастувало з описом "скотського" життя у Чернігові до революції: "Щовечора на вулицю виповзала з своїх нір уся квінтесенція чернігівської громадськості: спекулянти, крамарі, розбиті паралічем чиновники, захудалі дворяни, офіцери відставні. Вихованці духовної семінарії сходилися в центр до кінотеатру "Міраж". Семінаристи й поповичі провадили жваву дискусію й філософствували з діячами просвіти на тему про всевітнє значення Чернігівщини – "світового центру старої культури", культури монастирів, соборів, церков" [10]. Насправді, звичайно, ці випадки провінційного журналіста свідчать про духовну бідність і ницість більшовицької культури, але вельми показово, що серед типових представників ворожого побуту вказані й просвітяни. Важко сказати, чи задоволений був би Хвильовий, прочитавши пасквіль, як відомо, його вже не було серед живих.

Ідея "Просвіти" та її реалізація навіть при численних супутніх недоліках не видається ні ворожою, ні несумісною з курсом, уперше проголошеним М.Хвильовим – звільненню від духовної опіки Росії й орієнтації на "психологічну" Європу. Увесь його полемічний запал був спрямований не на того противника. Саме ВКП(б) та її філія – українські комуністи – перекидали шляхи розвитку української культури. За словами Я.Дашкевича, так було навіть на початку коренізації, а вже "у 1933 р. контрукраїнізація стала покривалом для розгортання жорстокої боротьби з біологічно здоровим ядром української нації, з її інтелектуальною елітою, з досягненням української культури, з усіма зовнішніми проявами українства" [11]. Отож, просвітянський рух, розгортання якого могло б стати потужним засобом справжньої українізації, виявився не просто зайвим, а ворожим партійній доктрині, спрямованій на реалізацію курсу на повну централізацію, уніфікацію та русифікацію усіх сторін громадського та громадянського життя на теренах СРСР. Першою жертвою стали "Просвіти", а потім настала черга і Миколи Хвильового. Таким чином, у дусі сталінського тоталітаризму було знято питання – шляхом фізичної ліквідації товариств і неугодних осіб...

Від ідейної спадщини Миколи Хвильового, попри його великий літературний доробок, залишився заповіт – гасла "Геть від Москви!", "Орієнтація на психологічну Європу". А просвітянський рух не втратив свого значення

й нині, бо українські мова й культура потребують захисту, поширення не тільки з боку держави, національно-свідома інтелігенція повинна стати їм на службу. Тоді Європа визнає нас за рівню собі.

Література

1. Хвильовий М. Г. Камо грядеши // Хвильовий М. Г. Твори: У 2 т. – К., 1990. – Т. 2: Повесть. Оповідання. Незакінчені твори. Нариси. Памфлети. Листи / Упорядн. М. Г. Жулинського, П. І. Майдаченка. – С. 390–443; Його ж. Думки проти течії // Там само. – С. 444–514; Його ж. Апологети писаризму // Там само. – С. 515–575; Його ж. Україна чи Малоросія? // Там само. – С. 576–621.
2. Мейс Дж. Микола Хвильовий // Історія України в особах: ХІХ–ХХ ст. / І. Войцехівська (кер. авт. кол.), В. Абліцов, О. Божко та ін. – К., 1996. – С. 369–376.
3. Слабошпицький М. Веньямін літературної сім'ї (Олекса Влизько та інші): Ревю // Київ. – 2008. – №7–8. – С. 129.
4. Статут Українського товариства "Просвіта". – Чернігів, 1906. – С. 1–2.
5. Євселевський Л. І., Фарина С. Я. "Просвіта" в Наддніпрянській Україні: Історичний нарис. – К., 1993. – С. 41.
6. Історія Центрально-Східної Європи: Посібник / За ред. Л. Зашкільняка. – Львів, 2001. – 660 с.
7. Давиденко Ю. З історії Ніжинської "Просвіти" (1907–1920 рр.) // Сіверянський літопис. – 1997. – №4. – С. 79–80.
8. Шпорлюк Р. Комунізм і націоналізм: Карл Маркс проти Фрідріха Ліста / Пер. з англ. – К., 1998. – С. 349.
9. Маланюк Є. Нотатники (1936–1968): Документально-художнє вид. / Упорядн. Л. Куценко. – К., 2008. – 336 с.
10. Способнов П. Свято Каті Отарської // Більшовик. – 1933. – 7 листопада. – С. 2.
11. Дашкевич Я. Україна вчора і нині: Нариси, виступи, есе. – К., 1993. – С. 80.

О. В. Тевікова

Стан бібліотечних закладів Полтавщини в період деєталінізації (1953–1964)

Питання культурного розвитку особистості, формування її духовності нині є одним із найактуальніших, оскільки культура – це певний рівень розвитку суспільства, який характеризує форми людських взаємин. Беззаперечним фактом є те, що культурний, політичний та моральний рівень розвитку особи певною мірою залежить від характеру і змісту